

DEUİFD Türk Kültürünü Mayalayanlar Özel Sayısı / 2021, ss. 389-413.

HACI BEKTAŞ VELİ'NİN DİN ANLAYIŞINDA MEZHEPLER ÜSTÜ YAKLAŞIM*

Ahmet BAĞLIOĞLU**

ÖZ

Halkın siyasi ve iktisadi buhranlardan bunaldığı bir dönemde Anadolu'ya gelen, Hoca Ahmet Yesevi'nin çizgisini takip eden Hacı Bektaş Veli Türk toplumuna ve diğer halklara umut aşılayarak bölgede dinî ve ahlâkî eğitimin gelişmesine dirlik ve birliğin sağlanmasına çaba sarf etmiştir. Hoca Ahmet Yesevi'nin dini, ahlaki ve fikri tohumlarını Anadolu'da yeşerten Hacı Bektaş Veli, akıl, iman ve ahlaki bütünleştiren din anlayışı ile Türk Milletinin gönlüne girmiş ve onlara önderlik etmiş Anadolu erenlerindedir. Hacı Bektaş Veli, temel ahlaki değerlerden olan vicdan, hoşgörü, adalet, misafirperverlik, sorumluluk gibi davranışları öncelikle yanısıra toplumun gelenek-göreneklerine uygun bir din anlayışı yerleştirmeye çalışmıştır. Bunu yaparken İslam'ın kök değerleri olan tevhit, nübüvvet ve ahiret inancından taviz vermeden ibadet dili olarak da Türkçeyi seçerek Mili kimliğin inşasına da katkı sağlamıştır. Hacı Bektaş Veli'nin din anlayışındaki mezhepler üstü yaklaşımının genç nesillere aktarılması ve dini-kültürel hayatımıza bunun örnek teşkil etmesi sağlıklı din anlayışına ve milli birlik ve bütünlüğün oluşmasına katkı sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hacı Bektaş Veli, Din, Mezhep.

A SUPRA-SECTARIAN APPROACH IN HAJI BEKTASH VELI'S UNDERSTANDING OF RELIGION

ABSTRACT

Haji Bektash Veli, who came to Anatolia at a time when the people were overwhelmed by political and economic depressions and followed the line of Khoja Ahmad Yassawi, instilled hope in the Turkish society and other peoples,

---

* Yazar; çalışmanın hazırlanması esnasında bilimsel ve etik ilkelere uyulduğunu ve yararlanılan tüm kaynakların kaynakçada belirtildiğini, çalışmanın maddi açıdan fonlanmadığını, çıkar çatışması bulunmadığını beyan etmektedir.

** Doç Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı, ahmet.baglioglu@deu.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org//0000-0001-5852-6951>.

Makalenin Hakemlere Gönderiliş Tarihi : 06/12/2021

Makalenin Hakemlerden Geliş Tarihi : 20/12/2021

and endeavored to develop religious and moral education in the region and to provide peace and unity. Haji Bektash Veli, who sprouts the religious, moral and intellectual seeds of Khoja Ahmad Yassawi in Anatolia, is one of the Anatolian saints who entered the hearts of the Turkish Nation and led them with his understanding of religion that integrates reason, faith and morality. In addition to prioritizing behaviors such as conscience, tolerance, justice, hospitality and responsibility, which are among the basic moral values, Haji Bektash Veli tried to place a religious understanding in accordance with the customs and traditions of the society. While doing this, he also contributed to the construction of the national identity by choosing Turkish as the language of worship without compromising the fundamental values of Islam, namely tawhid, prophethood and the belief in the hereafter. Transferring the supra-sectarian approach of Haji Bektash Veli to the younger generations and setting an example for our religious-cultural life will contribute to the healthy understanding of religion and the formation of national unity and integrity.

Keywords: Haji Bektash Veli, Religion, Sect.

1. GİRİŞ

13. yüzyıl Türk ve İslam Tarihinin en karanlık dönemlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Bu istikrarsız ortamın oluşmasında Moğol istilasının önemli etkisi bulunmaktadır. Moğol istilasından kaçan Türkistan ve Horasan'daki pek çok şair, sanatkâr, âlim ve bilgin Anadolu'ya gelerek, bu coğrafyanın Türkleşmesine ve İslamlaşmasına büyük katkıda bulunmuştur. Halkın siyasi ve iktisadi buhranlardan bunaldığı bir dönemde Anadolu'ya gelen, Hoca Ahmet Yesevi'nin çizgisini takip eden Hacı Bektaş Veli, Ahi Evran ve Yunus Emre gibi mutasavvıflar Türk toplumuna ve diğer halklara umut aşılayarak bölgede dinî ve ahlâkî eğitimin gelişmesine, dirlik ve birliğin sağlanmasına çaba sarf etmişlerdir. Orta Asya'dan gelen Türk boyları ve âlimlerin çoğunluğu, bölgelerinde yaygın olan Hanefilik ve Maturidiliğin dışında göç güzergâhları üzerinde karşılaştıkları farklı felsefi ve dini inanç ile mezheplerden de etkilendikleri için mezhep taassubundan uzak bir din anlayışına sahip olmuşlardır.

Hoca Ahmet Yesevi'nin dini, ahlaki ve fıkri tohumlarını Anadolu'da yeşerten Hacı Bektaş Velî, akıl, iman ve ahlaki bütünleştiren din anlayışı ile Türk Milletinin gönlüne girmiş ve onlara önderlik etmiş olan Anadolu erenlerindedir. Milli birlik ve bütünlüğün sağlanması için,

doğru ve bilimsel bilgiyi esas alarak birlikte yaşama kültürünün geliştirilmesi açısından Hacı Bektaş Veli'nin insan ve ahlak merkezli mezhepler üstü din anlayışının doğru bir şekilde din ve kültür hayatımıza kazandırılması büyük önem arz etmektedir.

Hacı Bektaş Velî, Hoca Ahmet Yesevî geleneğini devam ettirerek¹ Türk boylarının alışık olduğu giyim, kuşam gibi kültürel unsurlarına karışmayarak, kadın ve erkek ayrımı da yapmadan herkese dini ve ahlaki değerleri öğretmeye çalışmıştır.² Yesevilikte önemli olan dil hassasiyetinin Hacı Bektaş Veli, Ahi Evran ve Yunus Emre'de de devam ettirildiğini müşahade ediyoruz. Hacı Bektaş, Türk halkına, dini ve ahlaki öğretileri ana dilleri ile vaaz etmiş, sonrasında Bektaşî geleneği de Türk dilinde, Türk edebiyat ve sanatında, musikide millî çizgilerini koruyan dini anlayışların öncüsü olmuştur.³ Hacı Bektaş Velî, öğretilerini daha kolay anlatabilmek ve geniş kitlelere ulaştırabilmek için vaaz ve şiirlerini onların ana dilleri olan Türkçe ile yapmış ve böylece Türkmenler arasında hızla sevgi ve gönül bağı kurabilmeyi başarmıştır. Eski gelenek ve göreneklerine bağlı göçebe Türkmenlerin yaşam tarzlarına uygun olan bu öğreti, onların dil ve din bütünlüğünü korumalarını da kolaylaştırmıştır. Okuma yazma bilen çok az olduğu Anadolu'da, onların anlayacağı ve kabulleneceği bir şekilde sade bir dil kullanarak halkla diyaloga giren Hacı Bektaş Veli, dua ederken, niyazlarda bulunurken, düşünce ve öğretilerini aktarırken ırk, din, mezhep ve meşrep ayrımı yapmadan gönüllere hitap etmesini başarmıştır. Bu nedenle kendisine *pir*, *ser-çeşme* ve *Hünkâr* sıfatları verilmiştir.

Oğuz töresiyle İslam'ın tevhit, nübüvvet ve ahiret inancını Kur'an ve Sünneti esas alarak bütünleştiren ve anlatan Hacı Bektaş Veli'nin, Anadolu'nun Türkleştirme ve İslamlaştırma göreviyle gönderildiği

¹ Abdülbâki Gölpinarlı, *Vilâyet-Nâme-Manâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektaş-ı Velî* (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1995), 5.

² Fuad Köprülü, "Ahmed Yesevî", *İslam Ansiklopedisi*, Millî Eğitim Baskısı (İstanbul: 1965), I/ 210-215; Mélikoff, Irène. "Ahmed Yesevî ve Türklerde İslâmiyet", *Milletlerarası Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri*, 26-27 Eylül 1991 Ankara, Ankara 1992, 61- 67.

³ Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi* (İstanbul, 1983), I/294-295.

düşüncesi, onun etkinliğini daha da arttırmıştır.⁴ Hacı Bektaş Veli, Türklük bilinç ve şuurunu, İslamiyet'in ortak paydalarını ve temel ahlak kurallarını, bilgi ve hikmet dolu sözleriyle bizlere taşıyan, akıl ve ilmi ön plana çıkarmış bir mutasavvıftır.⁵

Din ve mezhep kaynaklı düşünce ve fikir anlaşmazlıklarının özünde, büyük oranda menfaat ve siyasî ihtilaflar yatmaktadır. Tarih yeniden okunup değerlendirildiğinde bu anlaşmazlıkların geleceğe taşınmasının pek de yararlı olmadığı görülmektedir. Türkler, varlıklarını sürdürebilmek için tarihin öznesi olmak zorundadırlar. Bunun sağlanması için de üst düzeyde bir tarih bilincine ve şuuruna, sağlam ve doğru bilgiye dayalı insan fitratıyla çelişmeyen din anlayışına ihtiyaç vardır. Geçmişini bilmeyen toplumların geleceğe güvenle bakması mümkün değildir. Sağlıklı bir gelecek ancak geçmişin tecrübe ve bilgi birikiminden faydalanılarak ve gelecek iyi analiz edilip okunarak kurgulanabilir.⁶ Ülkemizdeki farklı dini oluşumları incelerken Türk Kültürünü ve İslam'ın temel ortak paydalarını göz ardı etmeden incelemek ve ortak değerler ortaya koymaya çalışmak, birlik ve beraberliğin sağlanması açısından önem arz etmektedir. Bu bağlamda Hacı Bektaş Veli'nin din anlayışındaki mezhepler üstü yaklaşımının genç nesillere aktarılması ve dini-kültürel hayatımıza bunun örnek teşkil etmesini, sağlıklı din anlayışına ve milli birlik ve bütünlüğün korunmasına katkı sağlayacağını ümit etmekteyiz.

2. HACI BEKTAŞ VELİ'NİN DİN ANLAYIŞINDA AKLIN YERİ

Hacı Bektaş Veli, iman ve ahlak üzerine inşa ettiği din anlayışını akılla temellendirmektedir. Şeriat kapısının ikinci⁷ ve marifet kapısının

⁴ Emrah Dindi, *Hacı Bektaş-ı Veli'de Kur'an Anlayışı*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2006, sonuç kısmı, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).

⁵ Mustafa Şişman, *Hacı Bektaş Veli* (Ankara: Sepya Yayınları, 2013), 27.

⁶ Hasan Onat, "Ahmet Yesevi'nin Din Anlayışı ve Bektaşilikteki Bazı Yansımaları", *2. Uluslararası Türk Kültür Evreninde Alevilik ve Bektaşilik Bilgi Şöleni Bildiri Kitabı*, 17-29 Ekim 2007 Ankara, Cilt: I (Ankara: Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayınları, 2008), 226.

⁷ Hacı Bektaş Veli, *Makâlât*, Alevi-Bektaşî Klasikleri 2, Haz. Ali Yılmaz- Mehmet Akkuş- Ali Öztürk (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007), 72.

yedinci makamı ilim öğrenmektir.⁸ Hacı Bektaş Veli'nin bu anlayışa sahip olmasında Kur'an'ın/vahyin ve aklın önemli etkisi bulunmaktadır. Çünkü İslam'ın temel ilkelerini akılla izah etmeye çalışmıştır. Bu bağlamda "ilimden gidilmeyen yolun sonu karanlıktır" ifadesini kullanmıştır. İlim, iman yolunu ve cehalet karanlığını aydınlatan bir kandile benzetilir. Yine Tanrı'nın Âdem'i yarattıktan sonra onun yolunu "İlk önce, akıl nuruyla, ikinci olarak ilim nuruyla, üçüncü olarak marifet nuruyla aydın kıldığını"⁹ belirtir. Hacı Bektaş Veli "Eğer bilmiyorsanız, ilim sahiplerine sorunuz."¹⁰ ayetini Makâlât'ına alarak akli ve nakli ilimlerden azami oranda istifade edilmesi gerektiğini vurgulamıştır.¹¹

Hacı Bektaş Veli, şeriat kapısının makamlarını izah ederken ilim öğrenmeyi İslam'ın diğer şartlarının önüne geçirerek akla ve bilime ne kadar önem verdiğini göstermiştir. Makâlât'ta; "Büyük şehirde iki sultan vardır. Birisi Rahmani, birisi Şeytanidir. Rahmani sultanın adı akıl, vekili imandır, komutanı miskinliktir. Kalbin sağ tarafında yedi kale vardır. Her kaleye Yüce Allah bir muhafız, vekil koymuştur. Bunlar; ilim, cömertlik, hayâ, sabır, aşırı istekleri sınırlamak, korku ve edeptir. Bunların tamamı iman bekçisidir"¹² demektedir. O, iman ve akli birbirini tamamlayan unsurlar olarak görerek imanı hazineye akli onun bekçisine, şeytanı ise hırsıza benzetir. "İman bir hazinedir; şeytan ise bir hırsızdır. Hazine bekçisi gidince hırsız hazinayı ne yapar?"¹³ diyerek akıl giderse imanın da gideceğini belirtir. Bir başka örnekte ise imanı koyuna, akli çobana, şeytanı ise kurda benzetir. Çoban (akıl) gidince kurt (şeytan) ne yapar diye sorarak¹⁴ akıl olmadan imanın olamayacağını vurgular. Ona göre bilmeden ve düşünmeden yapılan eylemlerin hiçbir manası bulunmamaktadır.

Hacı Bektaş Veli "akıl aya benzer, marifet güneşe benzer ilim yıldızlara benzer"¹⁵ diyerek akıl ve ilim sayesinde insanların istikametlerini çizdiğini

⁸ Hacı Bektaş Veli, *Makâlât*, 78.

⁹ Hacı Bektaş Veli, *Makâlât*, 129-130.

¹⁰ Nahl, 16/43.

¹¹ Hacı Bektaş Veli, *Makâlât*, 77.

¹² Hacı Bektaş Veli, *Makâlât*, 85.

¹³ Hacı Bektaş Veli, *Makâlât*, 68.

¹⁴ Hacı Bektaş Veli, *Makâlât*, 71.

¹⁵ Hacı Bektaş Veli, *Makâlât*, 101-102.

ve doğru yolu bulduklarını belirtir. Yine Makâlât'ta “akıl aya benzer, hem artar hem eksilir. Fakat akıl tamam olunca ne artar ne eksilir”¹⁶ diyerek aklın doğruyu bulmada öncelikli olduğunu söyler. Nitekim O, “Her kim ki imanın ten üzere olduğunu söylerse hatadır. Eğer can üzeredir derse yine hatadır. O halde şöyle bilmek gerekir ki, ârifler katında iman akıl üzeredir”¹⁷ diyerek imanın akılla temellendirilmesi gerektiğini net bir şekilde ortaya koyar. Bu bağlamda İslam'da akla aykırı hükümlerin olamayacağını da vurgular. “akıl sultandır ve gönül için de rahatlıktır. Bundan başka Cenab-ı Hak insana bunca nimet ve bunca giysiye akıl sahibi olması sebebiyle vermiştir”¹⁸ diyerek akıl ve düşünme yeteneği nedeniyle, Tanrı'nın insanları diğer varlıklardan üstün tuttuğunu belirtir.

Hacı Bektaş Veli, “kim gerçek bilgi sahibi olsa asla ümitsiz olmaz”¹⁹ diyerek gerçek bilginin insanı doğruyu bulmaya götüreceğini böylece de ahlaki yetilerle donatılmış bir mümin olmayı başarabileceğini belirtir. “akıl yeryüzünde Tanrı'nın terazisidir. Yeryüzünde akıl terazisinden başka hiçbir şey yoktur. İyi ve kötüyü seçen akıldır”,²⁰ “Her şey bir şeydir; cahil hiç bir şey değildir”²¹ diyerek de aklın en önemli ölçüt olduğunu ve onun neyin iyi neyin kötü olduğunu bileceğini vurguladığı gibi cehaletin ise hiçbir şeyi belli olmayan kör bir kuyuya benzetir.

Hacı Bektaş Veli'nin, “Âdem'de bilim vardı, meleklerde ise tapınma. Ve Tanrı meleklerle Âdem'e secde etmelerini buyurdu”,²² “Peygamber Efendimiz bilgin kişinin uykusu bilgisizğin ibadetinden bayırlıdır buyurmuştur”²³, “Niçin deniz olmuyorsun hem akmayasın hem de bozulmayasın”²⁴, “âlimlere ana-babadan daba çok saygı gösterin”²⁵ gibi sözleri onun, bilerek araştırarak bilgi temelli

¹⁶ Hacı Bektaş Veli, *Makâlât*, 130.

¹⁷ Hacı Bektaş Veli, *Makalat*, 68.

¹⁸ Hacı Bektaş Veli, *Makâlât*, 129.

¹⁹ Hacı Bektaş Veli, *Makâlât*, 133.

²⁰ Hacı Bektaş Veli, *Makâlât*, 129.

²¹ Hacı Bektaş Veli, *Makâlât*, 105.

²² Baki Öz, *Fevaid* (İstanbul: Demos Yayınları, 2011), 69.

²³ Öz, *Fevaid*, 81.

²⁴ Öz, *Fevaid*, 44.

²⁵ Hacı Bektaş Veli, *Makâlât*, 130.

inanmayı nasihat ettiğini ve getirmek istediği din anlayışının Kur'an'la örtüşüğünü göstermektedir.²⁶ Yukarıdaki bilgiler ve Hünkâr'ın tüm sözleri onun mezhepler üstü bir tutum sergilediğini de gözler önüne sermektedir.

3. İNSAN ANLAYIŞI

İslam'a göre insan Allah'ın halifesi olup,²⁷ en güzel şekilde yaratılan bir varlıktır.²⁸ Yüce Yaradan "göklerde ve yerde ne varsa hepsini, kendi katından bir nimet olarak"²⁹ insanların hizmetine ve emrine verdiğini belirtir. Akıl-Vahiy bütünlüğü içerisinde insanı çok iyi keşf eden Hacı Bektaş Veli'nin "halife diye ad verdiler. Yerde gökte halifesin dediler"³⁰ sözü Kur'an ile paralellik arz etmektedir. "Cennet içinde benim hazinemsin dedi. Dostluk/velayet fermanı verdi. Bütün eşyaların adlarını öğretti"³¹ diyen Hacı Bektaş Veli³², insanın akıl sahibi olup madde üzerinde tasarruf sahibi olduğunu, Tanrı'nın halifesi olma şerefine erdiğini ayrıca kavram üretebildiğini, düşündüğünü inşa edebilme kabiliyetine haiz bir varlık olduğunu vurgulamaktadır. "Hak Teâla kendi sözüyle, "Eğer biz bu Kur'an'ı bir dağa indirseydik, mubakkak ki onu, Allah korkusundan baş eğerek, parça parça olmuş görürdün,"³³ diyen Hacı Bektaş Veli³⁴ bu yükü ancak insanın taşımaya ehil ve layık olduğunu belirtir.

Hacı Bektaş Veli, inancı, akıl ve vahiyle bütünleştirir. Aklın din içerisindeki yeri ve önemini izah ederken konuyu insanın yaratılışına kadar götürür. Ona göre; akıl ve düşünme yeteneği insanın yaratılışını tamamlayan en önemli niteliklerdendir. Makalat'ında şöyle söyler: "Cenab-

²⁶ Bkz. Al-i İmran, 3/190-91, Ra' d, 13/3-4.

²⁷ Tin, 95/4.

²⁸ Bakara, 2/30.

²⁹ Câsiye, 45/13.

³⁰ Hacı Bektaş Veli, *Makâlât*, 114.

³¹ Krş., Bakara, 2/31.

³² Hacı Bektaş Veli, *Makâlât*, 114.

³³ Haşr, 59/21.

³⁴ Hacı Bektaş Veli, *Makâlât*, 82.

*ı Hak cana aklı da verdiği gün artık insanın yaratılmasının fermanı çıkmıştır. Cenab-ı Allah insanın yaratılmasını böylece tamamlamış oldu.*³⁵

Hacı Bektaş Veli hakikatin makamlarını sayarken, birinci makamı toprak olmak, İkinci makamı yetmiş iki milleti ayıplamamak, Üçüncü makamı elinden geleni men etmemek, dördüncü makamı dünya içinde yaratılmış her şeye güven vermek³⁶ olarak sıralar ki hepsi insana verilen değeri göstermektedir. Hacı Bektaş Veli insanların dini inanç, renk, dil ve cinsiyet ayrımı gözetmeksizin yetmiş iki millete aynı gözle bakmıştır. Hoşgörü ve insan sevgisi bu makamların tamamının temel dayanağı olmuştur.

Kur'ân, insanların bilinçli inanmasını ve yaşamasını istemektedir. Hacı Bektaş Veli bunu *“kendini bilen Rabbini de bilir”*, *“Sen seni bilersen yüzün Hüda'dır; sen seni bilmezsen, Hak senden cüdadır”* ifadeleri ile dillendirmiştir. Kendi özünü bilen kendi özünde Hakkı bulabileceğini belirtmektedir. *“Tanrı seni beş giysi ile örtmüştür: İslam, iman, birlik, bilgi, sevgi...”*³⁷ sözüyle Tanrı'nın insanı en güzel şekilde yarattığını vurguladığı gibi dinin bütünleştirici özelliğini de öne çıkararak mezhepler üstü yaklaşım göstermiştir. Görülen çokluğun, Tanrı'nın tecellisinden ibaret olduğunu vurgulayarak, Tanrı'ya mahsus olan sıfatların en üst seviyede insanda da görüldüğünü bildiren Hacı Bektaş Veli, insanın, hem tüm varlıkların özünün hem de kendi özünün bilincinde olabileceğini kabul edip aslında bütün insanlığa bir yaşam felsefesi sunmuştur.³⁸ *“Allah Âdem'i almış renk topraktan yarattı. Şayet bir tür topraktan yaratsaydı, insanlar bir tek bir surette olurlardı”*³⁹ diyerek farklılıkların aslında bir rahmet olduğunu vurgulamıştır.

Hacı Bektaş Veli, öğretisinin odağına insanı yerleştirmiştir. *“Erkek dişi sorulmaz, muhabbetin dilinde. Hakk'ın yarattığı her şey, yerli yerinde... Bizim nazarımızda kadın, erkek farkı yok. Noksanlık, eksiklik senin*

³⁵ Hacı Bektaş Veli, *Makâlât*, 126.

³⁶ Hacı Bektaş Veli, *Makâlât*, 78-81.

³⁷ Öz, *Fevaid*, 36.

³⁸ Şişman, *Hacı Bektaş Veli*, 27.

³⁹ Hacı Bektaş Veli, *Makâlât*, 113.

görüşlerinde...”⁴⁰ diyerek cinsiyet faktörlerinden sıyrılmış bir şekilde her ferde insan olarak bakmıştır. “Düşmanımızın dahi insan olduğunu unutmayınız”,⁴¹ “Okunacak en büyük kitap insandır”,⁴² “İncinsen de incitme!”,⁴³ “Kim bağışlar ve barışı sağlarsa...”,⁴⁴ “Aşk dirliğini alalım, bu dirlikten kalalım; ölmez dirlik bulalım; çünkü can dostlar birleşir.”⁴⁵ gibi sözleri onun din, dil, ırk, mezhep ve meşrep ayrımı yapmadan insan ve ahlak odaklı din anlayışı geliştirmeye çalıştığını göstermektedir. Hacı Bektaş Veli genelde bütün insanlığı özelden ise Müslümanları birlik, sevgi, barış ve kardeşliğe çağırmaktadır.

4. DİNE BAKIŞI

İslam inancına göre dinin kurucusu ve sahibi Allah'tır. Allah'tan başka kimse dini hüküm koyamaz. “Allah birdir ve O'ndan başka ilah yoktur.” Tevhit adını verdiğimiz bu ilkeyle birlikte nübüvvet ve ahiret inancı bütün ilahi dinlerin değişmez ilkesi olmuştur. Yani Âdem'den Hz. Peygambere kadar bütün peygamberler bu ilkeyi savunmuş ve tebliğ ettikleri din İslam adını almıştır. Kur'an, İslam'ı, insan fitratına ve yaratılışına en uygun din olarak takdim ederek⁴⁶ Yüce Yaradan'ın insanlara din olarak İslam'ı seçtiğini⁴⁷ belirtir.⁴⁸ Hacı Bektaş Veli'ye göre de Âdem'e gönderilen din ile Hz. Muhammed'e gönderilen din, Tanrı nezdinde aynıdır, din tektir ve süreklilik arz eder. Makâlât'ta geçen bir anekdotta Hz. İsa ile bir dağ arasında geçen diyalogun devamında Dağ, Hz. İsa'ya sorar; “Musa peygamber zamanında bir genç gezerken ansızın buraya geldi ve bu ayeti okudu: “**Kâfirler için hazırlanmış, yakıtı insanlar ve taşlar olan cehennem ateşinden sakının**”⁴⁹” “Peki bu ayet Tevrat, Zebur,

⁴⁰ Öz, *Fevaid*, 35.

⁴¹ Öz, *Fevaid*, 29.

⁴² Öz, *Fevaid*, 72.

⁴³ Öz, *Fevaid*, 77.

⁴⁴ Hacı Bektaş Veli, *Makâlât*, 82.

⁴⁵ Hacı Bektaş Veli, *Makâlât*, 86.

⁴⁶ *Rûm* 30.

⁴⁷ *Bakara* 132.

⁴⁸ Ahmet Bağhoğlu, “Mezhepsel Çoğulculuk ve Temelleri”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/1 (2010), 71-97, 80.

⁴⁹ *Bakara*, 2/24.

İncil ve Furkan (Kur'an)'da da var mıdır?" dedi. Bunun üzerine İsa (a.s.) cevap verdi: İncil'de, Furkan'da, Tevrat'ta ve Zebur'da da bu ayet vardır."⁵⁰ Kur'an'da bulunan bir ayetin diğer ilahi kitaplarda da bulunmasını savunması, onun dinlerin sürekliliği konusundaki fikrini ve hak din anlayışını ortaya koyar.

Hacı Bektaş Veli, Makâlât'ta Tanrı'ya "Dünyada her neyi yarattımsa sizlere verdim. Gökler örtünüz, yerler döşeginiz, melekler hizmetçiniz, kirâmen kâtibin melekleri yazıcınız, Kâbe kâbleniz, Kur'an inandığımız, Muhammed (a.s.) şefaatiniz, Âdem atanız, Havva ananız, bayram gününüz, Cuma günü ilacınız. Kullarım, ben sizin affedici Mevla'nızım"⁵¹ lafızlarını söyleyerek Allah indinde makbul olan dinin İslam olduğunu belirtir. O, akıl-vahiy ilişkisini güçlü tutarak ve Kur'an'ı önceleyerek Mezhepler üstü bir din anlayışının yaygınlaştırılmasına çalışmıştır.

Hacı Bektaş Veli'nin eserlerini incelediğimiz zaman herhangi bir mezhebin savunuculuğunu üstlendiği veya hedef alıp eleştirdiğini görememekteyiz. Bu anlayışını, felsefi ve ahlak temelli tasavvuf anlayışı ile izah edebileceğimiz gibi İslam'ın kök değerlerini öne çıkaran bir din anlayışını savunmasına da bağlayabiliriz.⁵² O, eserlerinin mukaddimesine besmele, hamdele, Allah'a övgü/şükür ve salvele ile başlayarak dinin birleştirici yönünü öne çıkarmıştır. O, Besmele Tefsiri'nde; "Tanrı Teâlâ Ey cömert peygamber, ben senin ümmetini senden bin kat fazla severim. Çünkü La ilâhe illallah Muhammedun Rasululâh, derken önce benim adımı sonra da senin adımı söylerler. Her ibadette önce farzı, sonra senin sünnetini yaparlar. Senin ümmetin benim kullarımdır. Sen onlara şefaet edersen ben lütufta bulunurum"⁵³ sözleri ile dinin tevhit ilkesini ve Tanrı'nın rahmet ve mağfiretini öne çıkarmıştır.

Hacı Bektaş Veli, insanlara hiçbir zaman dininden ve mezhebinden dolayı ayrımcılık göstermemiş, insanları aynı Tanrı'nın yarattığı varlıklar olarak kabul etmiştir. O, yetmiş iki milleti bir görmüş ve

⁵⁰ Hacı Bektaş Veli, Makâlât, 47.

⁵¹ Hacı Bektaş Veli, Makâlât, 109-10.

⁵² Hasan Onat, "Velayetname'de Gizlenen Hacı Bektaş Veli Gerçeği ve Bektaşilik, III. Uluslararası Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Sempozyumu, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi, (30-31 Ekim, 2009, Üsküp), ss.53-60, s. 58.

⁵³ Hacı Bektaş Veli, *Besmele Tefsiri*, Haz. Hamiye Duran, Türkiye Diyanet Vakfı Alevî-Bektaşî Klasikleri 1 (Ankara, 2007), 45.

tüm insanları eşit kabul etmiştir. O, temel ahlaki değerler olan vicdan, hoşgörü, adalet, misafirperverlik, sorumluluk gibi davranışları öncelemenin yanı sıra toplumun gelenek-görenekler uygun bir din anlayışı yerleştirmeye çalışmıştır. Bunu yaparken İslam'ın kök değerleri olan tevhit, nübüvvet ve ahiret inancından taviz vermeden ibadet dili olarak Türkçeyi seçerek milli kimliğin inşasına da katkı sağlamıştır.

5. İMAN ANLAYIŞI

Hacı Bektaş Veli, iman; “..Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine ve ahiret gününe iman etmenizdir”⁵⁴ şeklinde tanımlar. Bunlardan biri bile eksik olsa imanın tam olamayacağını belirtir. O, İmanı ten, can ve akıl ekseninde bütüncül bir yapı olarak ele alır. İman gönülden gelen bir kabullenme ile başlamakta, sonrasında davranış olarak kendini göstermekte ve akılla da korunmaktadır.⁵⁵ “İbadet imandır, iman ibadettir; birbirinden ayrı olmaz. Her ibadet imana ulaştırma ve belki de günabtır; her günah da küfre ulaştırma”⁵⁶ diyerek iman ile ibadet arasında sıkı bir bağ kurar. Ancak iman amel bütünlüğünü kabul etmez. “Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz; bunun dışında kalan (günahları) ise dilediği kimseler için bağışlar”⁵⁷ ayetini kullanarak⁵⁸ amel iman ayrımı yaptığını teyit eder. Ona göre ameller imanın bir parçası olmamakla beraber kâmil insan olmanın temel şartıdır. İmanı hazineye, akli bekçisine yine imanı koyuna akli çobana benzeterek⁵⁹ imanın akla dayandırılması gerektiğini vurgular.

Hacı Bektaş Veli imanın korunması hususunda şöyle demektedir. “Rahmani sultanın adı akıl, vekili imandır komutanı miskinliktir.” devamında, imanı koruyan unsurların, ilim, cömertlik, hayâ, sabır, aşırı istekleri sınırlamak, korku ve edep olduğunu belirtir ve şöyle devam eder. “Bunların tamamı iman bekçisidir.”⁶⁰ İmana istisna katmayarak şek ve şüphesiz iman etmenin gerektiğini belirtir; “Rahman'ın aslı olan iman,

⁵⁴ Hacı Bektaş Veli, *Makâlât*, 68.

⁵⁵ Temel Yeşilyurt, “Alevi-Bektaşî Düşüncesinde İman”, *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı; 8, Yıl: 2003, 24.

⁵⁶ Hacı Bektaş Veli, *Makâlât*, 68.

⁵⁷ Nîsa, 4/48.

⁵⁸ Hacı Bektaş Veli, *Makâlât*, 68.

⁵⁹ Hacı Bektaş Veli, *Makâlât*, 68-71.

⁶⁰ Hacı Bektaş Veli, *Makâlât*, 85.

*şeytanın aslı şüphedir, imana şüphe katmak olmaz. Çünkü iman akıl üzeredir ve akıl sultandır.*⁶¹ O halde her ne var ise ihlasla iman getirmekte vardır” diyerek de imanın bilinçli bir şekilde ve her şeyin önünde olması gerektiğini vurgular.

Hacı Bektaş Veli; “Ulu Allah'ın Kur'an'ına inanmak gerekir ve O'nun diğer kitaplarına inanmak imandır. Öyleyse şimdi kibir, haset, cimrilik, açgözlülük, öfke, gıybet, kabkaba ve maskaralık ile için dolu iken, bunlardan birisinin iman ehlinin içinde bulunacağını hangi kitap buyurur?” diyerek hem ilahi kitaplara inanılması gerektiğini belirtir hem de iman ile ahlak arasında sıkı bir bağ kurar. Makâlât'ın başka bir yerinde yine bunu teyit eder; “Tanrı'ya inanmak gerekir ki, bu imandır; buyruğunu tutmak imandır; "sakının" dediğinden sakınmak Tanrı'ya inanmaktır. Yine Tanrı'nın meleklerine inanmak imandır... Kur'an'ına inanmak gerekir ve O'nun diğer kitaplarına inanmak imandır.”⁶²

İnanmanın büyük bir erdem ve yolumuzu aydınlatan bir kandil gibi olduğunu⁶³ ancak bunun pratik hayata anlam ve yön vermesi gerektiğini, ahlaki tutum ve tavırlarımızı da buna göre düzenlemenin önemini belirtir. Bir başka deyişle iman, günlük hayatımızdaki davranışlarımıza yansımali ve onları olumlu manada etkilemelidir. Amaç, iman, amel ve ahlak bütünlüğü içerisinde, toplumun birlik, beraberlik ve huzuru için ahlaklı ve erdemli nesiller oluşturmak olmalıdır.⁶⁴

Hacı Bektaş Veli'nin eserlerinde İslam düşünce tarihinde sıklıkla rastlanılan teolojik tartışmalar görülmemektedir. O, eserlerinde temel inanç konularını ana hatlarıyla ele alarak ayrıntılardan uzak durmaktadır.⁶⁵ Ele aldığı konularda Kur'an ve hadisten iktibaslar da yapmıştır. O, İslam düşünce ekollerine göre değişmeyen, temel ilkeler üzerinde birleşilen mevzuları öne çıkaran, Kur'an ve sünneti referans alan bir din anlayışı

⁶¹ Hacı Bektaş Veli, *Makâlât*, 68.

⁶² Hacı Bektaş Veli, *Makâlât*, 71.

⁶³ Hacı Bektaş Veli, *Makalat*, 43.

⁶⁴ Siddık Korkmaz, “Hacı Bektaş Veli Öğretisinde İtikadî Unsurların Yeri ve Önemi”, *I. Uluslararası Hacı Bektaş Sempozyumu*, 7-9 Mayıs 2010 Çorum, Ankara 2011, 93.

⁶⁵ Ömer Faruk Teber, “Bektaşî Erkânâmelerinde Mezheplerüstü Yaklaşım”, *I. Uluslararası Hacı Bektaş Sempozyumu*, 7-9 Mayıs 2010 Çorum, Ankara 2011, 661.

inşa etmeye çalışmıştır.⁶⁶ Bu yaklaşımı onu mezhepler üstü bir tutum takınmaya götürmüştür.

5.1. Tevhit

Hacı Bektaş Veli, eserlerinde İslam'ın temel esaslarının başında gelen tevhit inancına önemli yer ayırmış ve Tevhit anlayışını ayetlerle desteklemiştir. Onun tevhit anlayışında Tanrı'nın varlığı ve bir oluşunun yanı sıra O'nun insanlara rahmeti ve bağışlayıcılığı da öne çıkmaktadır. Hacı Bektaş Veli, Tanrı'yı bilmeyi insanın kendisini bilmesiyle ilişkilendirmektedir. "Eğer muhiblere Allah aşkına" Yüce Allah'ı nasıl buldunuz?" diye sorulsa, şöyle cevap verirler: "Allah'ı kendimizde bildik kendi özümüzü de Allah'tan bildik." Sözüümüzün delili şudur ki, Hz. Peygamber şöyle buyurur: "Nefsini bilen, rabbini bilir."⁶⁷ Hacı Bektaş Veli, ayetlerden de delil getirerek Tanrı'nın daima bizimle beraber olduğunu belirtir;⁶⁸ "(O anda) Biz ona sizden daha yakınız, ama göremezsiniz."⁶⁹ " ... ve biz ona şah damarından daha yakınız."⁷⁰

Hacı Bektaş Veli, Makâlât'ında Tanrı'ya; "Ey ibretle bakan kullarım! Yere bakın saltanatımı görün. Dağlara bakın yığınlarımı görün. Göğe bakın nasıl döşediğimi görün. Kıyamete bakın heybetimi görün. Cennete bakın nimetimi görün. Büyüklüğüme bakın gücümü görün. Kullarıma bakın kaftanımı görün. Kur'an'a bakın fermanımı görün. İşaretime bakı, o yüce şanıma görün. Velilerime bakın hazinelerimi görün. Sizleri sevdiğim için bunca güzel ikramlar verdim size. Yüce Allah'ın sözüdür: "Andolsun biz, Ademoğullarına çok ikrâm ettik"⁷¹ ifadelerini söyletmektedir.⁷² Bir başka yerde ise; "Eğer ben dünyada bir nesne bile eksik yaratsam, o zaman da benim Kadırlığım tamam olmazdı"⁷³ ifadelerini söyleterek evrenin mükemmel yaratılıp insanın emrine sunulduğunu belirtir. Hacı

⁶⁶ Mehmet Atalan, "Virâni'nin Fakr-Nâmesi'nde Mezhebi Unsurlar", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt:15/2, Yıl: 2010, 63.

⁶⁷ Hacı Bektaş Veli, *Makâlât*, 55.

⁶⁸ Hacı Bektaş Veli, *Makâlât*, 56.

⁶⁹ Vâkıa, 56/85.

⁷⁰ Kâf, 50/16.

⁷¹ İsrâ, 17/70.

⁷² Hacı Bektaş Veli, *Makâlât*, 109.

⁷³ Hacı Bektaş Veli, *Makâlât*, 76.

Bektaş Veli, Tanrı'yı daha ziyade esirgeyen, bağışlayan, koruyan, gözeten, nimetleriyle bezeten olarak sıfatlandırır. Tanrı, saygı, sevgi ve merhametin membaı olarak kabul edilir.

Hacı Bektaş Veli, "gökleri ve yeri yaratan"⁷⁴, Göklerin ve yerin mülkü yalnız Allah'ındır,⁷⁵ O, yücedir, büyüktür,⁷⁶ asıl üstünlük ancak Allah'ın,⁷⁷ Büyüklük ve ikram sahibi Rabbinin adı yücelerden yücedir,⁷⁸ O ne güzel sahib ve ne güzel yardımcıdır!⁷⁹ Kim Allah'a güvenirse O, ona yeter,⁸⁰ bilmediklerinizi size öğreten"⁸¹ gibi daha birçok ayeti kullanarak⁸² tevhidi açıklamaya çalışmıştır. Hacı Bektaş Veli, Makalât'a, "Esirgeyen ve bağışlayan Allah'ın adıyla ve Yüce Allah'ın rahmetiyle. Biz çaresiz kulları yoktan var eden Tanrı Teâlâ Hazretlerine hamd, şükür ve minnet olsun. O, bizlere iman ve İslam'ı nasip etti"⁸³ diye başlamaktadır. Besmele Tefsiri'nde ise; "Ey Ahmet, gökten inen dört kitabın tamamını topladım, Fatiba'nın içine koydum. Fatiba'da ne varsa hepsini - Bismillâhi'r-Rahmâni'r-Rahîm'in içine koydum. Senin ümmetinden kim bir kez iman ile doğru - Bismillâhi'r-Rahmâni'r-Rahîm - derse; Tevrat'ı, İncil'i, Zebur'u, Kur'an'ı okumuşçasına ve bunlarla ibadet etmişçesine sevap vereyim"⁸⁴ diyerek Tanrı'ya Müslümanların ittifak ettiği sıfatları vermektedir.

Tevhit insanı özgürleştirmektedir. Özgür insan kendi nefsinin bilen, hayatın anlamını yakalamaya çalışarak sorumluluk bilinci içerisinde hareket eden insandır. Özgürleşmek için iman gerekir ki imanın temelini de tevhit oluşturur.⁸⁵ "Tevhit tahtır, ibadet gerdanlıktır, Müslümanlık kaftandır.

⁷⁴ En'am, 6/1.

⁷⁵ Hadid, 57/2, 5.

⁷⁶ Şura, 42/4.

⁷⁷ Fatır,35/10.

⁷⁸ Rahman, 55/78.

⁷⁹ Hac, 22/78.

⁸⁰ Talak, 65/3.

⁸¹ Bakara, 2/151.

⁸² Hacı Bektaş Veli, *Makâlât*, 97.

⁸³ Hacı Bektaş Veli, *Makâlât*, 43.

⁸⁴ Hacı Bektaş Veli, *Besmele Tefsiri*, 97.

⁸⁵ Onat, *Bektaşilikteki Bazı Yansımaları*, 222-223.

*Ferman, tabt, ülke ve halk İslam'dır*⁸⁶ diyerek dinin birleştirici yönüne vurgu yapar. Ona göre amel, imanın neticesidir ve onun özünü ahlaki erdemler oluşturur. *'Benim gibi bir padişahın dergâhı dururken, göz göre göre rast gele bir âcizin dergâhına giden (kulun) toprak başına*⁸⁷ diyen Hacı Bektaş Veli'nin, sığınılacak tek varlığın Yüce Allah olduğunu belirterek mezhepler üstü din anlayışının öncülerinden biri olduğunu görmekteyiz.

5.2. Nübüvvet ve Kur'an Anlayışı

Hacı Bektaş Veli, *"kitaplara, peygamberlere"*⁸⁸ imanı İslam inancının temel ilkeleri arasında kabul eder. Hz. Âdem'den Hz. Muhammed'e kadar gelen peygamberlerin aynı hakikati tebliğ ettiğine inanır. İlahi vahyin açıklanması ve uygulanıp hayata geçirilmesi noktasında peygamberlere ihtiyaç olduğunu belirtir. Makâlât'ta zaman zaman peygamber kıssalarına göndermeler yapmaktadır. Ancak önceliği Hz. Muhammed'e vermekte ve onlarca hadis kullanarak ele aldığı konuları izah etmeye çalışmaktadır.

Hacı Bektaş Veli, Makâlât'ın başında; "Salat ve selamdan önce, Allah Teâla'nın bütün âlemi O'nun sevgisi yüzünden yarattığı peygamberlerin ulusu ve resullerin reisi Hz. Peygamber'in üzerine; sonra da O'nun arı ve tertemiz Ehl-i Beyt'ine;"⁸⁹ diyerek Hz. Peygambere sevgi, saygı ve muhabbetini göstermiştir. *"Seslerinizi Peygamber'in sesinin üstüne yükseltmeyin"*⁹⁰ ayetini kullanarak⁹¹ peygamberlere saygısızlığın bütün amelleri boşa çıkaracağını belirtir.

Hacı Bektaş Veli'nin eserleri iyice incelendiği zaman onun Kur'an merkezli bir din anlayışına sahip olduğu görülmektedir. Makâlât'ta yüzden fazla ayete atıfta bulunmuştur. *"Kur'an'a inanmak gerekir"*⁹² sözüyle Kur'an'a inanmanın İslam'ın temel esaslarından biri olduğunu belirtir.

⁸⁶ Hacı Bektaş Veli, *Makâlât*, 102.

⁸⁷ Hacı Bektaş Veli, *Besmele Tefsiri*, 97.

⁸⁸ Hacı Bektaş Veli, *Makâlât*, 68.

⁸⁹ Hacı Bektaş Veli, *Makâlât*, 43.

⁹⁰ Hucurat, 49/2.

⁹¹ Hacı Bektaş Veli, *Makâlât*, 82.

⁹² Hacı Bektaş Veli, *Makâlât*, 41.

Tanrı'ya “*Kur'an'a bakın fermanımı görün*”⁹³ lafzını söyleyerek Kur'an'la amel edip ondaki emir ve yasaklara uymamız gerektiğini işaret eder.

Hacı Bektaş Veli'nin kendini ileri düzeyde Kur'an kültürü ile donatmış olduğu görülmektedir. O, görüş ve düşüncelerini hep Kur'an'dan ayetlerle desteklemiş, ayetlerin manasına veya lafızlarına telmih yaparak Kur'anî ifadeleri yerli yerince kullanarak pratik hayata yansıtmıştır.⁹⁴

Hacı Bektaş Veli, “*Bil ki Kur'an, Âşıktan maşuka bir mektuptur*”⁹⁵ diyerek Tanrı'nın insanlarla diyalogunun vahiyle olduğunu vurgular. “*Bütün nesnelere varlığını Kur'an zikretmiştir. Yüce Allah buyurmuştur: “Yaş ve kuru ne varsa hepsi apaçık bir kitaptadır”*”⁹⁶ diyerek⁹⁷ Kur'an'da bize lazım olacak her şeyin yazılı olduğunu ve dolayısıyla Kur'an'ın inananlara yeteceğini belirtir. Kur'an'ı okuyup onunla amel etmeyenleri körlere benzetir.⁹⁸ “*Biz, Kur'an'dan öyle bir şey indiriyoruz ki o, müminler için şifâ ve rahmettir*”⁹⁹ ayetini eserine alarak¹⁰⁰ Kur'an'ın nasihat, yol gösterici, hidayet, şifa ve rahmet kaynağı olduğunu belirtir. “*...(Kur'an'ın) gerçek olduğu, onlara iyice belli olsun*”¹⁰¹ ayetini kullanarak¹⁰² ve “*İlim üçtür; Birincisi apaçık ayetlerdir*”¹⁰³ diyerek vahyi/Kur'an'ı kesin bilgi kaynakları arasında

⁹³ Hacı Bektaş Veli, *Makâlât*, 109.

⁹⁴ Burhan Baltacı, “Hacı Bektaş Veli'nin Kur'an'dan İktibasları ve Yorumlarının Tefsir Perspektifinden Değerlendirilmesi”, *I. Uluslararası Hacı Bektaş Sempozyumu*, 7-9 Mayıs 2010 Çorum, Ankara 2011, ss. 109-126, s. 110; Geniş bilgi için bkz, Emrah Dindi, *Hacı Bektaş-ı Veli'de Kur'an Anlayışı*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2006, sonuç kısmı, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).

⁹⁵ Hacı Bektaş Veli, *Makalat'ı Gaybiyye ve Kelimat-ı Ayniye* (Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş-ı Veli Araştırma Merkezi Yayınları, 2004), 20.

⁹⁶ En'am, 6/59.

⁹⁷ Hacı Bektaş Veli, *Makâlât*, 44.

⁹⁸ Hacı Bektaş Veli, *Makalat- ı Gaybiyye*, s. 21.

⁹⁹ Kehf, 18/52.

¹⁰⁰ Hacı Bektaş Veli, *Makâlât*, 82.

¹⁰¹ Fussilet, 41/53.

¹⁰² Hacı Bektaş Veli, *Makâlât*, 110.

¹⁰³ Hacı Bektaş Veli, *Makâlât*, 97.

görmektedir. Kanaatimizce bu düşünceler onu mezhepler üstü bir din anlayışına götürmüştür.

5.3. Ahiret Anlayışı

Hacı Bektaş Veli, insan yaşantısına dünya ve ahiret dengesi getirmiş, çoğu tasavvufî akımda olan riyazet ve zikir kavramlarını yumuşatarak dini yaşantının yaşanmasını kolaylaştırmıştır. Getirdiği din anlayışı ile dünya ahiret için veya ahiret dünya için terk edilmemiştir.¹⁰⁴ İmanın tanımını yaparken "...Ahiret gününe iman etmenizdir"¹⁰⁵ diyerek ahirete imanı İslam'ın temel ilkeleri arasında saymıştır. O, "Onlar Allah'a ve ahiret gününe inanırlar. İyiliği emrederler. Kötülükten men ederler, hayır işlerinde birbirleriyle yarışırlar. İşte onlar Salıblerdendir"¹⁰⁶ ayetini iktibas ederek¹⁰⁷ ahiret gününe inananların Allah'ın razı olduğu işlerde iyilikte yarıştığını belirtir. Müslümanların "Korku ve ümit arasında"¹⁰⁸ bulunmasını tavsiye etmiştir. "Bütün kâinatın Padişahı olan Tanrı, bu itibarlı Müslümanların ruhlarını ahirette rahmetine erdirmiş ve bağışlamıştır"¹⁰⁹ diyerek Tanrı'nın rahmetinin sonsuz olduğunu vurgulamıştır.

Hacı Bektaş Veli, bu dünyada nefsini dizginleyebilenlere cehennem ateşinin yaklaşamayacağını belirtir. "İşte her kim bu dünyada kendi nefsinin yakarsa, yarın ahirette türlü türlü azaplardan kurtulur. Hâsılı şöyle bilin ki bir keş yanan artık bir daba yanmaz."¹¹⁰ Her Peygamberin kendi ümmetine şefaet ederek inananları cehennem ateşinden uzaklaştıracağını söyler; "Peygamberler öldüğünde ahirette şefaet ederler, sonra (ümmetlerini) cennete götürürler."¹¹¹ Hacı Bektaş Veli, "ibadet ve taat yapmak, kelime-i şehadet getirmek sizden. Cennet içinde sizi yüksek köşlerde tutmak da Allah'tandır"¹¹²

¹⁰⁴ Haydar Kaya, "Hacı Bektaş Veli'nin Öğrencileri, Etkileri, Kurumları," *I. Uluslararası Hacı Bektaş Sempozyumu*, 7-9 Mayıs 2010 Çorum, Ankara 2011, 170.

¹⁰⁵ Hacı Bektaş Veli, Makâlât, 68.

¹⁰⁶ Al-i İmran, 3/114.

¹⁰⁷ Hacı Bektaş Veli, Makâlât, 75.

¹⁰⁸ Hacı Bektaş Veli, Makâlât, 48.

¹⁰⁹ Hacı Bektaş Veli, Makâlât, 43.

¹¹⁰ Hacı Bektaş Veli, Makâlât, 47.

¹¹¹ Hacı Bektaş Veli, Makâlât, 134.

¹¹² Hacı Bektaş Veli, Makâlât, 76.

ifadeleri ile Yüce Allah'ın inananlar için köşkleri hazırladığını belirtir. Tanrı'nın Cennette eksik olan hiçbir şey bırakmadığını söyler; "Eğer cennette bir nimet eksik bıraksak o zaman da cennet tamam olmazdı"¹¹³, "Cennetimi nimetlerle doldurdum."¹¹⁴

Hacı Bektaş Veli, şeytana uyup nefesine yenik düşenleri ise cehennem ateşinin beklediğini belirtir. "Zira kişiyi itaatkârlıktan ve alçak gönüllülüğten uzaklaştırır. Cehenneme gitmesini zorunlu hale getirir."¹¹⁵, "Cehennem şeytana uyanların buluşma yeridir."¹¹⁶ Cehennemle ilgili ayetlerden iktibaslar da yapar.¹¹⁷ "Yüce Allah şöyle buyurmuştur: yakıtı insanlar ve taşlar olan cehennem, kâfirler için hazırlanmıştır."¹¹⁸, "Artık kim azmışsa ve dünya hayatını ahirete tercih etmişse, şüphesiz cehennem (onun için) tek barınaktır."¹¹⁹, "Şüphe yok ki münafıklar cehennemden en alt katındadırlar."¹²⁰

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı gibi Hacı Bektaş Veli, ahiret inancının sadece dilde kalmayarak inanan fertlerin helal kazanç, adalet, eşitlik, dürüstlük ve ahlaki erdemleri yerine getirmeye dikkat etmesi gerektiğini vurgular. Hünkâr, hassasiyet göstermeyen müminleri şöyle uyarır; "Helal-haram ne bulursanız yersiniz, giyersiniz. Haksız yere nimetler yiyip sevinirsiniz. Yani sizin böyle inanmanız inanmak mıdır?"¹²¹ Cennet ve cehennemden varlığını ise şu şekilde izah eder; "Dünyada görünmezler vardır. Bundan dolayı cennet, cehennem, arş, kürsi, levh, kalem, bunların adı söylenir ama görünmezler. Bunun gibi vücutta da us, akıl, anlama gücü, ilham, hidayet, fikir, endişe gibi hasletler vardır, ama görünmez"¹²² diyerek Kur'an'da geçen ahiret ile ilgili kavramların görünmese de aslında var olduklarını kabul etmektedir.

¹¹³ Hacı Bektaş Veli, Makâlât, 76.

¹¹⁴ Hacı Bektaş Veli, Makâlât, 109.

¹¹⁵ Hacı Bektaş Veli, Makâlât, 133.

¹¹⁶ Hacı Bektaş Veli, Makâlât, 137.

¹¹⁷ Hacı Bektaş Veli, Makâlât, 47, 68, 137.

¹¹⁸ Bakara, 2/24

¹¹⁹ Naziyat, 79/37.

¹²⁰ Nisa, 4/145.

¹²¹ Hacı Bektaş Veli, Makâlât, 71-72.

¹²² Hacı Bektaş Veli, Makâlât, 106.

6. İBADET ANLAYIŞI

Hacı Bektaş Veli, şeriat kapısının üçüncü makamını; “*Namaz kılmak, zekât vermek, oruç tutmak, gücü yetince hacca gitmek, seferberlik olunca kaçmamak ve cenabetten temizlenmek*”¹²³ olarak belirlenmiştir. Tanrı'nın bütün emir ve yasakları, insan içindir. Namaz, insanı kötülüklerden alıkoyar; oruç, insanın Allah'a olan saygısını artırır, hac, inananların tarih bilinç ve şuurlarının gelişmesine yardımcı olur, zekât, toplumsal birlik, beraberlik ve bütünleşmenin sağlanmasını tetikler. Hünkâr, bütün dini hükümlerin, insan için olduğunun şuurundadır. O, dini emir ve yasaklardan bahsederken Kur'an ve hadisten aldığı referanslarla ibadetlerin insan hayatına katkısı ve önemini vurgular. Makâlât'ta şeriat makamlarının her birini; “*Namazı kıl ve zekâtı ver*”¹²⁴, “*Ramazân ayında oruç [tut]*”¹²⁵, “*Yoluna gücü yetenlerin o evi hacetmesi*”¹²⁶ gibi ayetlerle temellendirmeye çalışmıştır.¹²⁷

Hacı Bektaş Veli, İslam'daki ibadet hükümlerinin hepsinin bir amaca dönük olduğunu belirtir. Bu nedenle insanların Tanrı'ya ibadet ederken, dua ve niyazda bulunurken ne yaptığını ve ne istediğinin farkına varıp bilinçlenmesi için ibadet dili olarak Türkçeyi seçmiştir. Ahlaki ilke ve erdemleri de bir nevi ibadet olarak kabul eder. Bazen de gündelik hayatla ibadetler arasında benzetmeler yapar. “*Hakkı batıldan ayırmak Kâbe'de ihram giymeye benzer. Yoldan taşları temizlemek Arafat'ta taş atmaya benzer. Geçmiş ömrümüzü Safa'ya, kalan ömrümüzü Merve'ye benzer. Pişman olmak, kalan ömrümüzü Hakk'a kullukla geçirmek Safa ile Merve arasında gidip gelmeye benzer. Af dileyerek yürümek Kâbe'yi tavaf etmeye benzer.*”¹²⁸

Hacı Bektaş Veli, ibadetlerin gerekliliği ile ilgili olarak; “*insan suya yaramalı, su abdeste yaramalı, abdest namaza yaramalı. Allah'a ulaşmak için namaz lazım*”¹²⁹ diyerek ibadetlerin bizi Tanrı'ya yaklaştırdığını belirtir.

¹²³ Hacı Bektaş Veli, *Makâlât*, 29.

¹²⁴ Bakara, 2/110

¹²⁵ Böyle bir ayet tespit edilememiştir.

¹²⁶ Al-i İmran, 3/97.

¹²⁷ Hacı Bektaş Veli, *Makâlât*, 72.

¹²⁸ Hacı Bektaş Veli, *Makâlât*, 105.

¹²⁹ Hacı Bektaş Veli, *Makâlât*, 51.

"Her kimin ki ibadeti yok ise yaptığı hiçbir hayır kabul olmaz"¹³⁰ buyurarak ibadeti olmayanın imanının da eksik olacağını vurgular. Ona göre şariat kapısının yedinci makamının "sünnet-i cemaattir"¹³¹ diye açıklanması, dinde birlik, beraberlik, sevgi ve barışın ne kadar önemli olduğunu göstermesi açısından dikkat çekicidir.

7. AHLAK ANLAYIŞI

Hacı Bektaş Veli'nin ahlak anlayışının esasını insan sevgisi ile beraber Kur'an ve sünnet oluşturmaktadır. Onun ahlak temelli din anlayışındaki bu özelliğini tüm eserlerinde görmek mümkündür. O, marifet kapısının makamlarını "Marifetin birinci makamı, edeptir. İkinci makamı, korkudur. Üçüncü makamı, aşırı istekleri sınırlamaktır (perhizkârlık). Dördüncü makamı, sabırdır. Beşinci makamı, utanmaktır. Altıncı makamı, cömertliktir. Yedinci makamı, ilimdir. Sekizinci makamı, miskinliktir. Dokuzuncu makamı, marifettir. Onuncu makamı, kendini bilmektir"¹³² şeklinde açıklar. Dikkat edilirse bu makamların hepsinin ahlaki ilkeler olduğu görülmektedir. "Nefsini bilen Rabbini bilir"¹³³ diyerek bu ilkelerin tamamının kişiyi Allah sevgisine götürdüğünü belirtir. Hünkâr, "kendisini temizleyemeyen başkalarını da temizleyemez"¹³⁴ sözüyle insanın kendi varlığının suuruna varmasını istemektedir.

Hacı Bektaş Veli, hakikat kapısının ilk dört makamını da ahlakla ilişkilendirir. "Hakikatin birinci makamı, toprak gibi mütevazı ve verimli olmaktır. İkinci makamı, yetmiş iki milleti ayıplamamaktır. Üçüncü makamı, elinden gelen her iyiliği yapmak ve yerine getirmektir. Dördüncü makamı, dünya içinde yaratılmış her şeye güven vermesidir."¹³⁵ Bu makamların hepsi sosyal hayata sevgi, barış ve güven aşıl原因 ahlaki ilkelerdir. Her türlü dini ve etnik ayrımcılığı terk etmeyi, tüm yaratıkları Tanrı'nın yarattığından dolayı sevmeyi, daima iyilik ve yardım yapmayı

¹³⁰ Hacı Bektaş Veli, *Makâlât*, 59.

¹³¹ Hacı Bektaş Veli, *Makâlât*, 72.

¹³² Hacı Bektaş Veli, *Makâlât*, 78.

¹³³ Hacı Bektaş Veli, *Makâlât*, 78.

¹³⁴ Hacı Bektaş Veli, *Makâlât*, 48.

¹³⁵ Hacı Bektaş Veli, *Makâlât*, 31, 78.

nasihat etmektedir. “İncinsen de incitme”¹³⁶ sözüyle insanları koşulsuz sevmeyi ve “Onlar Allah'a ve ahiret gününe inanırlar. İyiliği emrederler. Kötülüğünden men ederler, hayır işlerinde birbirleriyle yarışır. İşte onlar Salihlerdendir”¹³⁷ ayetini anımsatarak¹³⁸ iyilikte yarışmayı öğütler.

Hacı Bektaş Veli, “*edep dileyen korkuyu sever. Korku dileyen hata yapmaktan sakınmayı sever. Hata yapmaktan sakınmayı dileyen sabrı sever. Sabır dileyen utanmayı sever. Utanmayı dileyen cömertliği sever. Cömertliği dileyen miskinliği sever. Miskinliği dileyen ilmi sever. İlmi dileyen marifeti sever. Marifeti dileyen canı sever. Canı dileyen akılı sever ve akılı dileyen yüce Allah'ı sever*”¹³⁹ diyerek akılla ahlaki ilkeler arasında bir bağ kurmuştur. Hacı Bektaş Veli'ye göre aklın üç koruması vardır; “*Aklın birinci koruması sabırdır. Aklın ikinci koruması utanmaktır. Aklın üçüncü koruması kanaattir*,”¹⁴⁰ diyerek akılla ahlak arasındaki bağı teyit etmiştir. Yine O, “*Maskaralığı dileyen gülmeyi sever. Gülmeyi dileyen çekiştirmeyi sever. Çekiştirmeyi dileyen öfkeyi sever. Öfkeyi dileyen ağgözlülüğü sever. Ağgözlülüğü dileyen kıskançlığı sever. Kıskançlığı dileyen haset etmeyi sever. Haset etmeyi dileyen büyükmeyi sever. Büyükmeyi dileyen vücudunu sever. Vücudunu dileyen nefsin istek ve arzularını sever. Nefsin istek ve arzuları dileyen nefsinin sever. Nefsinin dileyen şeytanı sever ve şeytanı dileyen Yüce Allah'ı sevmeyiz*”¹⁴¹ diyerek nefisle şeytan arasında bağ kurmuş nefsinin uyanın Allah'tan uzaklaşacağını söylemiştir.

Dini değerlere saygılı olmak, insanları hakir görmemek, kin gütmemek, kusurlarını ortaya dökmemek, kötülememek ve lanet okumamak gerekir. Ahlak anlayışının özünü insan sevgisi oluşturduğu için “*her ne arar isen kendinde ara*”¹⁴² demiş hoşgörü ve bağışlamayı öne çıkarmıştır. Öteki âleme insanın sadece yaptığı iyilikleri götürebileceğini belirtir.¹⁴³ Hacı Bektaş Veli, “*Büyük düşman odur ki; ilki nefsanî istek ve arzulardır. İkincisi kibir ve sapıklıktır. Üçüncüsü bilekârlık ve yalancılıktır. İşte bu*

¹³⁶ Ali Sümer, *Hacı Bektaş-ı Veli'nin Söyleyişleri* (Ankara: Yeni Sanat Matbaası, 1974), 12.

¹³⁷ Al-i İmran, 3/114.

¹³⁸ Hacı Bektaş Veli, *Makâlât*, 75.

¹³⁹ Hacı Bektaş Veli, *Makâlât*, 60.

¹⁴⁰ Hacı Bektaş Veli, *Makâlât*, 67.

¹⁴¹ Hacı Bektaş Veli, *Makâlât*, 63.

¹⁴² Sümer, *Bektaş-ı Veli'nin Söyleyişleri*, 14.

¹⁴³ Hacı Bektaş Veli, *Makâlât*, 55.

üç fiil şeytana ortaktır. "Mü'minin" diyenleri yoldan çıkarır"¹⁴⁴ diyerek insanın en büyük düşmanının nefis, kibir ve inançsızlık olduğunu vurgular.

Hacı Bektaş Veli, "*çinde: kin, haset, cimrilik, tamahkârlık, öfke, gıybet, kabkaba, maskaralık ve bunca şeytan fiili olduğu halde suyla yıkanıp nasıl temizlenip arı olacaksınız! Şöyle bil ki: Asla arınmazsın. Şimdi bu dediğimiz sekiz türlü nesneden birisi bir kişide olsa bütün ibadeti boşa gider. Ve eğer bu sekiz nesnenin hepsi birden bir kişide olsa o kimse mutlaka şeytandır*"¹⁴⁵ şeklinde yukarıda saydığı kötü hasletlerden birinin bulunmasını bile ibadetlerin boşa gitmesine neden olabileceğini söyler. Böylece ibadetler ile ahlak arasında bir bağ kurarak ibadetlerin insanı güzel hasletlere götüreceğini belirtir.

Öfke yerine sabır, hiddet yerine hoşgörü, kötüleme yerine övgü, ayrıştırma yerine birleştirme, haksızlık yerine adalet, savaş yerine barış, kin yerine sevgi, karmaşa yerine huzur, düşmanlık yerine dostluk gibi kavramların öne çıkarılmasına çalışmıştır. "*Tanrıya karşı doğruluk, halka karşı insaf, büyüklere hizmet, el altındakilere sevecenlik, düşmanlara yumuşaklık, dostlara sevgi/vefa, nefesine düzen, dervişlere cömertlik, bilginlere alçak gönüllülük, cabillere suskunlukla görün*"¹⁴⁶ tavsiyesinde bulunmuştur. "*kötülüğe karşı iyilik insanlıktır*"¹⁴⁷ diyerek insanı diğer yaratılmışların önünde tutar. Onun amacı birlik, beraberlik ve bütünlüğün sağlanmasıdır.

8. SONUÇ

Hacı Bektaş Veli'ye nispet edilen eserlere baktığımız zaman İslam'ın kök değerleri ele alınarak herhangi bir mezhep övülüp veya yerilmemiştir. İslam'ın ana prensipleri ile ilgili maddelerde her hangi bir itikadi ve fihki yargılama ve tartışmaya girmeden bu temel esasları kabullenmenin öneminden bahsetmektedir. Onun verdiği dini ve ahlaki nasihatler Türk Milletinin gidişatına da yön vermiştir. Ele aldığı tüm konularda Kur'an ve hadislerden iktibaslar yaparak görüşlerini sağlam kaynaklarla temellendirmiştir.

¹⁴⁴ Hacı Bektaş Veli, *Makâlât*, 134.

¹⁴⁵ Hacı Bektaş Veli, *Makâlât*, 52.

¹⁴⁶ Hacı Bektaş Veli, *Fevâid*, 60.

¹⁴⁷ Hacı Bektaş Veli, *Fevâid*, 81.

Hacı Bektaş Veli, “*gelin canlar bir olalım. Bir olalım, iri olalım, diri olalım*” diyerek birlik ve bütünlüğün “*ilimden gidilmeyen yolun sonu karanlıktır*” ilim ve bilimin “*eline, beline, diline sahip ol*” öğütleriyle toplumsal barış, huzur ve güvenin önemine dikkat çekmiştir. Hacı Bektaş Veli'nin “*incinsen de incitme*”, “*ber ne ararsan kendinde ara*”, “*Düşmanın bile insan olduğunu unutma*”, “*biç bir milleti ve insanı ayıplama*”, “*Dünya içinde yaratılmış nesnelere eşittir*”, “*Kendini temizleyemeyen, başkasını temizleyemez*”, “*Var etmesini bilmeyen var olamaz*” şeklindeki nasihatleri Onun ahlak temelli din anlayışına sahip olduğunu göstermektedir. İslam'ın temel ilkelerinden taviz vermeden dinin kolaylaştırıcı, umut verici, kucaklayıcı ve ahlaki ilkelerini öne çıkararak mezhepler üstü bir yaklaşım gösterdiği görülmektedir.

Hacı Bektaş Veli, Makâlât'ta tarikatın ilk makamını anlatırken “*Hep birlikte Allah'ın ipine sınıksız yapışım.*”¹⁴⁸ ayetini kullanır.¹⁴⁹ Ayette geçen *Allah'ın ipi* şüphesiz Kur'an'dır. “*Kim Allah'a güvenirse O, ona yeter*”¹⁵⁰ ayetinden de iktibas yaparak sığınılacak tek merciin Yüce Yaratan olduğunu belirtir. O, öğretisinin tamamını sade bir dille Türkçe anlatarak Türk Milletinin kültürel kimliğinin korunmasına ve gelişmesine katkı sağlamıştır. Ayrıca dinin bütünleştirici yönünü öne çıkararak Türk boylarını birlik ve beraberlik ülküsü çerçevesinde toplamaya çalışmıştır.

---

¹⁴⁸ Ali İmran, 3/103.

¹⁴⁹ Hacı Bektaş Veli, *Makâlât*, 75.

¹⁵⁰ *Alâk*, 65/3.

KAYNAKÇA

- Atalan, Mehmet. "Vîrâni'nin Fakr-Nâmesi'nde Mezhebi Unsurlar", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt:15/2, Yıl: 2010.
- Bağlıoğlu, Ahmet. "Mezhepsel Çoğulculuk ve Temelleri", *Fırat Üniversitesi İlahiyat fakültesi Dergisi* 15/1, Yıl: 2010, ss. 71-97.
- Baltacı, Burhan. "Hacı Bektaş Veli'nin Kur'an'dan İktibasları ve Yorumlarının Tefsir Perspektifinden Değerlendirilmesi", *I. Uluslararası Hacı Bektaş Sempozyumu*, 7-9 Mayıs 2010 Çorum, Ankara 2011, ss. 109-126.
- Banarlı, Nihad Sami. Resimli Türk Edebiyatı Tarihi. İstanbul: 1983, I/294-295.
- Dindi, Emrah. Hacı Bektaş-ı Veli'de Kur'an Anlayışı, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2006, sonuç kısmı, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Gölpınarlı, Abdülbâki. *Vilâyet-Nâme-Manâkıb-ı Hünekâr Hacı Bektaş-ı Veli*. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1995.
- Hacı Bektaş Veli. *Besmele Tefsiri*. (Haz. Hamiye Duran). Alevî-Bektaşî Klasikleri I. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2007.
- Hacı Bektaş Veli. *Makâlât*. Alevî-Bektaşî Klasikleri 2, (Haz. Ali Yılmaz-Mehmet Akkuş- Ali Öztürk), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.
- Hacı Bektaş Veli, *Makalat'ı Gaybiyye ve Kelimat-ı Ayniye*. Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş-ı Veli Araştırma Merkezi Yayınları, 2004.
- Kaya, Haydar. "Hacı Bektaş Veli'nin Öğrencileri, Etkileri, Kurumları", *I. Uluslararası Hacı Bektaş Sempozyumu*, 7-9 Mayıs 2010 Çorum, Ankara 2011.
- Korkmaz, Sıddık. "Hacı Bektaş Veli Öğretisinde İtikadî Unsurların Yeri ve Önemi", *I. Uluslararası Hacı Bektaş Sempozyumu*, 7-9 Mayıs 2010 Çorum, Ankara 2011.
- Köprülü, Fuad. "Ahmed Yesevî", *İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: MEB, 1965, I/ 210-215.

- Mélikoff, İrene. "Ahmed Yesevî ve Türklerde İslâmiyet", *Milletlerarası Ahmed Yesevî Sempozyumu Bildirileri*, 26-27 Eylül 1991 Ankara, Ankara 1992, 61- 67.
- Onat, Hasan. "Ahmet Yesevî'nin Din Anlayışı ve Bektaşilikteki Bazı Yansımaları", 2. *Uluslararası Türk Kültür Evreninde Alevilik ve Bektaşilik Bilgi Şöleni Bildiri Kitabı*, 17-29 Ekim 2007 Ankara, Cilt: I, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2008.
- Onat, Hasan. "Velayetname'de Gizlenen Hacı Bektaş Veli Gerçeği ve Bektaşilik", III. *Uluslararası Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Sempozyumu*, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi, (30-31 Ekim, 2009, Üsküp), ss.53-60.
- Öz, Baki. *Fevaid*. İstanbul: Demos Yayınları, 2011.
- Sümer, Ali. *Hacı Bektaş-ı Veli'nin Söyleyişleri*. Ankara: Yeni Sanat Matbaası, 1974.
- Şişman, Mustafa. *Hacı Bektaş Veli*. Ankara: Sepya Yayınları, 2013.
- Teber, Ömer Faruk. "Bektaşî Erkânnâmelerinde Mezheplerüstü Yaklaşım", I. *Uluslararası Hacı Bektaş Sempozyumu*, 7-9 Mayıs 2010 Çorum, Ankara 2011.
- Yeşilyurt, Temel. "Alevi-Bektaşî Düşüncesinde İman", *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı; 8, Yıl: 2003.